

УДК 341.17(438+474.5)"1413":930(438)"189/194"
DOI: 10.33402/ukr.2024-39-23-36

Юрій МИЦАВКА

*аспірант кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0585-4182>
e-mail: yurii-mytsavka@gmail.com*

ГОРОДЕЛЬСЬКА УНІЯ 1413 РОКУ В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано особливості зображення процесу укладення унійного договору між Королівством Польським та Великим князівством Литовським у Городлі 1413 р. і його наслідків у працях польських істориків, що творили в кінці ХІХ ст. і до 1939 р. Висвітлено пошуки вченими причин, які спонукали польську й литовську сторони до оновлення союзних домовленостей між обома державами. Розглянуто оцінки дослідниками зовнішньо- та внутрішньополітичних обставин, що формували особливості підходів до унії політичних еліт обох держав. Встановлено роль, яку відводили польські вчені чинникам війни проти Тевтонського ордену в 1410 р. і Грюнвальдської битви. Вивчено дефініції істориками сутності нових умов унійних домовленостей. Визначено роль, яку польські науковці відводили в цих процесах правителям Королівства Польського та Великого князівства Литовського. Спостережено, зокрема, що особу короля Владислава Ягайла історики оцінювали як доволі слабого політика, що пішов на значні поступки для можновладців та за намовами князя Вітовта; натомість самого литовського володаря – як здібного тонкого політика.

Встановлено, що дискусійною для вчених була юридична суть договору щодо долі самого Великого князівства Литовського. Розглянуто аргументацію істориків на користь тверджень про інкорпорацію Литовсько-Руської держави у склад Королівства Польського: як рівноправного об'єднання обох організмів чи фактичне збереження незалежності Литви при союзі з Польщею. Вивчено особливості підходів науковців до проблеми надання литовському боярству польських гербів і привілеїв. Звернено увагу на акценти польських істориків та їхню інтерпретацію цих подій, що створювало основу для міфологізації і прославлення Городельського акта. Показано інтерпретації та спроби польських дослідників виправдати відсутності поширення привілеїв на православну руську аристократію. Досліджено особливості оцінок наслідків Городельської унії для всього наступного унійного процесу між політичними організаціями та народами обох держав.

Ключові слова: польсько-литовська унія, Городельська унія, польська історіографія, Королівство Польське, Велике князівство Литовське, інкорпорація, союзний договір, привілеї.

Одна з головних подій центрально- та східноєвропейського простору, що кардинально вплинула на всю подальшу долю народів регіону, – укладення польсько-литовських

унійних договорів. Процес, започаткований династичною унією між правителем Великого князівства Литовського Ягайлом (Władysław II Jagiełło) із роду Гедимінів та королевою Польщі Ядвігою (Jadwiga Andegaweńska) Люксембурзькою 1385 р. і спроби інкорпорації Литовсько-Руської держави до складу Королівства Польського пройшов довгий та складний період трансформацій і завершився лише міждержавною унією, укладеною в Любліні 1569 р. Він супроводжувався творенням низки проміжних домовленостей та унійних трактатів, які то зміцнювали, то послаблювали зв'язок, однак кожен із них відіграв свою помітну роль в об'єднанні та зближенні народів Польської і Литовської держав. Одна з таких визначних домовленостей – Городельська унія 1413 р., яка повинна була внести значні корективи в унійний договір, сформований у Крєві, що спричинив багато гострих суперечок між обома сторонами союзу.

Городельська унія завжди викликала жвавий інтерес дослідників, що походили як із народів, яких безпосередньо заторкували ці події, так і іноземних істориків. Довкола неї сформувався й низка історичних міфів, зокрема її намагалися оточити ореолом «справжнього братерства народів», поєднаних «союзом зброї та побратимством на полі битви», першим застосуванням принципу «рівні із рівними». Особливо часто такі яскраві означення трапляються в польській історіографії, де унію 1413 р. прославляють як видатний вияв високої політичної культури, моральності та цивілізаційної місії. Чи не найбільше активно досліджувалася та прославлялася унія в Городлі саме в період від кінця XIX ст. і до початку Другої світової війни, що вирізнявся дуже активним та різнобічним розвитком польської історичної науки й формуванням різноманітних ідейних напрямів. Саме тому важливе вивчення відображення цих історичних подій у працях польських вчених зазначеного періоду.

На жаль, до сьогодні в українській історіографії немає спеціального дослідження, яке би було присвячене специфіці зображення процесу укладення Городельської унії у працях польських істориків від кінця XIX ст. до 1939 р. Вивчення доробку науковців у цій тематиці одержало своє місце лише в більш широких історіографічних працях над історією унійних процесів. Такими, наприклад, ще в міжвоєнний період були дослідження Казімежа Ходиніцькі (Kazimierz Chodynicki) (Chodynicki, 1930). Певні загальні спостереження щодо підходів польських істориків до висвітлення унійної проблематики в історіографічному дослідженні зробив Юліуш Бардах (Juliusz Bardach) (Bardach, 1969). Цікаве дослідження Зофії Ковальської-Урбанкової (Zofia Kowalska-Urbankowa), яка зверталася до проблем висвітлення подій Городельської унії у працях польських істориків другої половини XX ст. (Kowalska-Urbankowa, 1987). Серед сучасних праць варто звернути увагу на масштабну монографію з історії польсько-литовської унії британського історика Роберта Фроста (Robert Frost), у якій дослідник проаналізував висвітлення тих чи тих позицій польських істориків минулого (Frost, 2018). Заповнення цієї білої плями, що з'явилася в українській історіографії внаслідок відсутності досліджень бачення польськими істориками подій Городельської унії, стало метою цієї статті.

У центрі усіх зацікавлень істориків унійними процесами між Польською та Литовсько-Руською державами було з'ясування юридичних основ об'єднання, що визначали взаємний статус політичних суб'єктів у новому утворенні; наслідків, які ці домовленості мали для всього подальшого історичного розвитку держав. Поряд із цим не меншу увагу дослідники приділяли й причинам, що підштовхували предків до укладення цих договорів, і самому процесу переговорів та тогочасному політичному контексту. Подібно серед інтересу польських учених були обставини, що змусили польську та литовську сторони

піти на новий унійний трактат після ще не так давно укладених Кревського договору (1385), Островської угоди (1392) і Радомсько-Віленських домовленостей (1400–1401). Так стимул до укладення нової унії між Польщею та Литвою Анатоль Левіцкі (Anatol Lewicki) бачив у тріумфах і невдачах, які спільно переживали їхні народи. Саме вони, на думку вченого, сприяли їхньому тісному поєднанню й зв'язували спільною долею. Такими, зокрема, він вбачав здобуту спільними зусиллями перемогу над Тевтонським орденом у битві під Грюнвальдом та наступні, не вельми корисні для Ягайла і Вітовта (Vytautas Didysis), умови мирних договорів із хрестоносцями 1411 р. й медіації імператора Сигізмунда (Sigismundus I) в польсько-угорських територіальних суперечках. Так, за Торунським миром монархи Польсько-Литовської держави повернули собі Жмудь, але лише в довічне, не спадкове, користування. Таке ж рішення імператор прийняв і щодо присутності в Королівстві Польському Червоної Русі. Наголошуючи на Городельській унії як «наслідку погрому хрестоносців» та «братанні народів через спільно пролиту кров», історик вказував, що лише через тісніше об'єднання можна було здобути користі, принесені перемогою на полі битви (Lewicki, 1884, s. 133).

Як особливість прийняття акта нової унії 1413 р. А. Левіцкі називав участь у процесі її укладення не лише монархів та їхніх придворних, й «великого числа магнатів та шляхти з обох держав» (Lewicki, 1884, s. 133). Так усе це зібрання в Городлі він характеризував поняттям «вального сейму». При цьому історик звертав увагу, що в самих пунктах унійного договору важливе місце посідало рішення проводити за потреби спільні польсько-литовські з'їзди в Любліні або Парчеві, що мало слугувати «утриманню єдиного напрямку політики обох держав» (Lewicki, 1884, s. 133). У підсумку історик бачив у Городельській унії доленосний акт історичного поступу, що виявився в єднанні саме народів (через значне представництво), а не лише династій чи правлячих кіл. Інший вияв такої єдності «шляхетських народів» Польщі та Литви зосереджувався у пункті договору, за яким 47 литовських бояр-католиків були прийняті таким же числом польської шляхти до своїх гербів, «через що зв'язалися із ними спільними родовими інтересами і при цьому отримали усі ці права, якими уже давно володіла польська шляхта» (Lewicki, 1884, s. 133). Анатоль Левіцкі також звертав увагу і на суто політичні й адміністративні сторони Городельської унії. Такими він називав підтвердження взаємного міждержавного зв'язку, зобов'язання приймати спільні рішення при встановленні в себе правителів, поширення на Велике князівство Литовське польського адміністративного устрою з каштелянствами та воєводствами.

Багато уваги причинам і різноманітним стимулам до укладення Городельської унії присвятив Станіслав Закшевські (Stanisław Zakrzewski). Вчений вказував, що до 1413 р. литовці вже не хотіли продовжувати війну з ослабленим Тевтонським орденом, чого прагнула від них польська сторона. Так він припускав, що литовські можновладці, за ціну продовження бойових дій проти хрестоносців, вимагали від Ягайла та Вітовта «заплати», яку вони отримали у вигляді привілеїв, одержаних згідно з Городельським актом (Zakrzewski, 1936, s. 200). Іншим чинником, який історик бачив більш вагомим, однак не до кінця відображеним у джерелах, був, на його думку, вплив на польсько-литовські відносини імператора Сигізмунда Люксембургського. Станіслав Закшевські висував здогад, що останній «хотів зміцнити Литву коштом Польщі» й підштовхував її до нового, більш вигідного, договору з Короною (Zakrzewski, 1936, s. 201). Такими були його дії на користь повернення Поділля до складу Великого князівства Литовського й можливий початок розробки проекту коронації Вітовта. Ще одним чинником науковець

називав бажання Вітовта та Ягайла «зміцнити католицьке угруповання в Литві» у час, коли «православний елемент тратив для них свою політичну вартість» (Zakrzewski, 1936, s. 201). Саме цей підхід, на його думку, лежав в основі поширення привілеїв лише на литовських бояр-католиків і залишав без таких православну аристократію. Так у Великому князівстві Литовському зміцнювався етнічно литовський елемент за рахунок руського. Все це відбувалося на тлі втрати Ягеллонами політичних впливів на теренах північно-східної Русі (Zakrzewski, 1936, s. 203).

Генезу Городельської унії Оскар Халецькі (Oskar Halecki) віднаходив у порадах імператора Священної Римської імперії Сигізмунда. Вчений вказував на свідчення літописця Яна Длугоша (Jan Długosz) про факти цього, однак через відсутність більш детальних даних у джерелах не міг визначити, у чому вони полягали. Він, оцінюючи акт 1413 р. як такий, що посприяв консолідації польсько-литовського союзу, все ж сумнівався в щирості намірів німецького монарха на користь унійних процесів. Історик вважав, що проєкт нового договору повстав ще в серпні 1412 р. на з'їзді Ягайла з Вітовтом та низкою литовських можновладців у Грубешові (Halecki, 1919, s. 204). Іншу причину укладення унії науковець бачив у військових і дипломатичних підготуваннях Тевтонського ордену до реваншу за поразку в битві під Грюнвальдом. Саме це, на його думку, підштовхувало польські й литовські еліти до тісної співпраці, про що і свідчили самі документи, укладені на переговорах між сторонами.

В акті Городельської унії А. Левіцькі вбачав надзвичайно важливу подію, що «становила наріжний законодавчий документ у відносинах обох держав [Королівства Польського та Великого князівства Литовського – Ю. М.] аж до Люблінської унії 1569 р.» (Lewicki, 1884, s. 134). Саму ж унію історик визначав як вираз «шляхетності мотивів», що супроводжувалися глибоким «державницьким розумом». Однак учений усе ж зауважив, що в пунктах нових домовленостей були й певні негативні сторони, якими він називав вилучення некатоликів із доступу до політичних свобод. При цьому він усе ж відзначив історичну закономірність такого стану справ, коли подібний підхід був «тоді повсюдним гріхом» у середньовічному світі (Lewicki, 1884, s. 134). У підсумку, як вважав А. Левіцькі, Городельська унія дала змогу Польщі та Литві зміцнити свої сили перед вступом у наступний етап боротьби з Тевтонським орденом.

Городельську унію 1413 р. Міхал Бобжинські (Michał Bobrzyński) розглядав як захід, спрямований на врегулювання актуальних суперечностей між Литвою та Польщею, що накопичилися з моменту приходу до влади у Великому князівстві Вітовта. Вчений наголошував, що таких складних моментів у стосунках між обома державами існувало чимало, тому був необхідний компроміс. Історик стверджував, що унійний договір знову затвердив приєднання «на вічні часи» всіх земель Великого князівства Литовського до Королівства Польського. Розглядаючи юридичну термінологію цього акта, він звертав увагу на використання в тогочасних документах терміна «інкорпорація», яку здійснювали правителі обох державних утворень «за згодою достойників, шляхти та бояр» (Bobrzyński, 1927, s. 213). Однак науковець зауважував, що, попри такі твердження сторін переговорів, реальність розходилася з юридичними визначеннями вже в самих пунктах договору. Таким було збереження посади великого князя литовського, якого після смерті Вітовта мав визначити король Ягайло, але за порадою польських і литовських панів. Подібно, після можливої смерті Ягайла без нащадків чоловічої статі та коронні можновладці не мали права обирати собі монарха без відома й порад князя Вітовта та литовських бояр. Збереження посади великого князя

литовського М. Бобжинські називав основою для збереження «сепаратизму Литви» (Bobrzyński, 1927, s. 213).

Розглядаючи юридичні основи Городельської унії, Станіслав Смолька (Stanisław Smolka) наголошував на особливостях її структури, яка складалася із трьох окремих актів: 1) затвердженого Ягайлом і Вітовтом; 2) коронними панамі; 3) литовськими боярами. Вчений зазначав, що в новому документі знову йшлося саме про приєднання всіх земель Великого князівства Литовського до складу Королівства вищого порядку, у яке мали ввійти обидві держави – Польська та Литовська – як рівноправні суб'єкти. Саме це було відмінністю умов Городельської унії від Кревської, де Литовсько-Руська держава входила до складу Польської. Принцип інкорпорації, як акцентував історик, у тексті договору чітко прописувався через аж три рівнозначні поняття і в оригіналі звучав, як «*praefato regno nostro Poloniae de novo incorporamus, invisceramus, appropriamus, coniungimus, adiungimus, confoederamus et perpetuo annectimus*» (Historia polityczna Polski, 1922, s. 484). У баченні дослідника Велике князівство Литовське зберігало у складі єдиної Польсько-Литовської держави весь свій державно-політичний статус. Так він вказував, що «в межах Королівства Литва набула право до тривалої державності, яке фактично втратила при вступі Ягайла на престол Казимира Великого» (Historia polityczna Polski, 1922, s. 484). Нову структуру Польсько-Литовської держави С. Смолька пояснював ідеологією середньовічного європейського державотворення. Так, як вказував науковець, тільки визнані Папою Римським королівства могли посісти місце у гроні християнських держав. Саме завдяки входженню в таке визнане у світі Королівство Польське Литва могла стати частиною європейського політичного простору.

Освальд Бальзер (Oswald Balzer) звертав увагу на відмінності Городельської унії від Віленського акта 1401 р. Спільними елементами цих договорів він називав визнання за Великим князівством Литовським державної окремішності на чолі з окремим монархом Вітовтом, який, щоправда, визнавав верховенство над собою Ягайла. Значною відмінністю він бачив відсутність згадок про повернення Литви до складу Корони після смерті Вітовта, натомість у документах вказано спосіб утвердження на престолі нового великого князя. Так інститут великокнязівської влади встановлювався як «сталій, незмінний чинник політичного життя Литви й польсько-литовських стосунків» (Balzer, 1913, s. 11). Якщо, згідно з баченням історика, після 1401 р. настала друга фаза еволюції великокнязівської влади, то з Городельським актом розпочався третій етап розвитку литовської монархії. Саме в постійності князівського панування, через що зміцнювалася і литовська державність, він бачив особливість цієї нової фази. При цьому вже остаточно було відкинуто інкорпораційний принцип польсько-литовського об'єднання, а Литва в майбутньому мала бути окремою державою. Водночас новий акт поклав край принципам спадкування великокнязівського престолу, які, на думку науковця, були загрозою унії обох держав. У підсумку О. Бальзер стверджував, що, «характеризуючи все в сучасних поняттях, можна сказати, що Городельська унія здійснила конституційне затвердження державної окремішності Литви» (Balzer, 1913, s. 12).

У баченні О. Халецького Городельська унія повністю повторювала всі пункти, уже затвержені Віленським договором 1401 р. Навіть вказуючи на «збереження державної окремішності» Великого князівства Литовського, він наголошував, що «було повністю збережено принцип його приналежності до Королівства Польського, у склад якого воно залишається втілене на вічні часи, як вирішив це Ягайло, коли отримував корону [в 1385 р. – М. Ю.]» (Halecki, 1919, s. 208). Однак при цьому вчений зазначав, що

одним з елементів цього було використання Вітовтом «титулу його давніх незалежних володарів», тобто великокнязівського. У цьому контексті він звертав увагу на новацію, яка полягала у зміні тимчасового статусу існування інституції великокнязівської влади (до кінця життя Вітовта) на постійний. Цей висновок історик робив на основі згадки в унійному документі положення про принципи вибору нового великого князя після смерті Вітовта. Так, на сталі закріплювався принцип суверенного існування Литви під правлінням власного монарха, особа якого мала становити зв'язуючу ланку союзу з Польщею через його підпорядкований статус щодо польського короля (Halecki, 1919, s. 209).

Протилежної думки щодо Городельської унії дотримувався Людвік Колянковскі (Ludwik Kolankowski). Якщо більшість дослідників бачили в ній відхід від принципу інкорпорації, то він наголошував, що тоді «відбулася нова, цього разу dokonana за згодою литовських представників, інкорпорація» (Kolankowski, 1936, s. 48). Своє твердження він обґрунтовував існуванням у документі Городельського акта згадок про вдруге здійснене «привласнення», «приєднання», «на вічні віки віддане» Велике князівство Литовське, що мало бути «з Коронаю Польською з'єднане». У такому ж ключі історик пояснював і надання литовським боярам польських лицарських гербів, зрівняння їх у правах та привілеях із поляками як елементи політики з інкорпорації, інтеграції й асиміляції через поширення на Велике князівство Литовське польського суспільно-політичного устрою. «У єдиній державі, – як звертав увагу науковець, – литовські пани мали отримати зрівняння із польськими, із повним їх одночасним пристосуванням через родові поєднання» (Kolankowski, 1936, s. 48).

Варто зазначити, що першим на розбіжностях у текстах трьох актів Городельської унії – договорах монархів, польських можновладців і литовських аристократів – звернув увагу Станіслав Кутжеба (Stanisław Kutrzeba). Так умова про інкорпорацію Великого князівства Литовського до складу Корони Польської містилася лише в тексті умови, укладеної між Ягайлом і Вітовтом. Вчений пояснював це дразливим для литовців контекстом цієї умови, які не терпіли б у поширеному серед них тексті таких положень. Також їх не внесли в текст договору, виставленого для польських можновладців, щоб останні не могли покликатися на нього у своїх претензіях до земель Великого князівства Литовського. Натомість, як наголосив дослідник, у тексті польських панів немає згадок про вибори нового великого князя після смерті Вітовта, а також про участь литовців у виборах польського короля після смерті Ягайла. У такий спосіб уникали розголошення умов, які би викликали невдоволення і польської шляхти (Kutrzeba, 1917, s. 496).

Також на такі відмінності в польському та литовському документах звертав увагу й О. Халецькі. Вчений, хоч і згадував про відсутність в акті, наданому польським можновладцям, згадки про участь литовців і Вітовта через «повідомлення та раду» у виборі короля Польщі після можливої бездітної смерті Ягайла, однак не достатньо пояснив. Натомість обмежився твердженням, що «це не було скеровано проти литовців» (Halecki, 1919, s. 210). При цьому зазначив, що «це було їм винагороджено іншими зобов'язаннями» (Halecki, 1919, s. 210).

Юридичну форму документа Городельської унії розглядав С. Закшевскі. Вчений вважав, що він був кодифікаційним і спробою оформлення у правових поняттях та законодавчій формі дотогочасних домовленостей, досягнутих уже між Ягайлом і Вітовтом. Також історик акцентував, що він «був першим загальним привілеєм суспільних свобод», які оформилися в середовищі населення Великого князівства Литовського (Zakrzewski, 1936, s. 200). Дослідник віднаходив у тексті елементи документів, які

Ягайло видавав під час коронації 1386 р., Віленських актів 1387 р. і 1401 р., постанов 1405 р. Водночас С. Закшевські наголошував на «католицькому характері акта», в основі якого було закладено католицькі світоглядно-політичні принципи, випрацювані політичними елітами Західної Європи.

Пункти договору Городельської унії, які стосувалися литовських аристократів, М. Бобжинські вважав такими, що найбільше з усіх умов спричинилися до процесу об'єднання. Вчений розглядав це наслідком активного розвитку литовського боярства як соціальної групи. Причину значної динаміки в піднесенні суспільної ролі аристократів Великого князівства Литовського він вбачав у привілеї короля Ягайла, виданому їм 1387 р. Це, на його думку, дало поштовх до перетворення бояр на самостійну, політично сильну верству, яка мала значний потенціал до державотворчої діяльності. Крім зрівняння у правах литовських бояр-католиків із польськими можновладцями, історик наголошував на братерстві, що зародилося між конкретними польськими й литовськими родами через прийняття коронними аристократами литовських до своїх гербів. Міхал Бобжинські бачив Городельські домовленості актом унії вже не лише представників правлячих династій, а й обох народів, тому що «до неї приступили пани литовські та польські і через постанову проведення спільних їх з'їздів у Любліні або Парчеві» (Bobrzyński, 1927, s. 213). Також учений вказував на реформи державного управління Великого князівства, які здійснювалися під час укладення Городельської унії й у процесі чого керувалися польськими зразками. Такими, зокрема, були запровадження у Вільні та Троках воеводства і каштелянії, у структурах яких литовське дворянство могло брати участь у державному управлінні. Це, як вважав науковець, через поширення польського устрою давало «основу для зближення до себе обох народів як з політичного, так і з суспільного боку» (Bobrzyński, 1927, s. 213).

Дещо по-іншому розглядав Городельську унію Тадеуш Корзон (Tadeusz Korzon). Учений вважав, що головним стимулом для укладення нового союзного договору була не так спільна перемога, що призвела до братання її учасників, як політичні розрахунки князя Вітовта. На думку дослідника, литовський володар, «окрім гордині, яку підживлювало величезне самовладдя, в душі був сповнений бажання знайти своє місце між західноєвропейськими монархами, зблизитись із народами, що тоді перебували на вищому щаблі цивілізаційного розвитку» (Korzon, 1918, s. 41). Саме це все підштовхнуло володаря Великого князівства Литовського до нової унії, яка, згідно з його задумом, мала сприяти входженню литовців до кола народів-носіїв західноєвропейської цивілізації.

Відрізнялися бачення мотивів укладення Городельської унії від багатьох інших науковців Генрик Мосціцькі (Henryk Mościcki) та Ян Цинарські (Jan Cznarski). Автори «Загальної історії» вважали, що князь Вітовт був «чинником, що протидіяв повному підданству Литви під польські впливи» (Mościcki, 1936, s. 151). Саме це і підштовхнуло правителя Великого князівства, що мав і значні особисті впливи на польських можновладців, до переукладання унійного договору. Так у новому акті Литва гарантувала собі незалежність і сторони повністю відходили від ідей її інкорпорації. У договорі, як наголошували історики, чітко визначалася належність за литовським правителем титула великого князя (*magnus dux*) і затверджувалася вся подальша практика його обов'язкового існування, хоча й обраного за згодою поляків. Окрім затвердження вже наявних рішень від 1401 р., визначалася практика спільних з'їздів можновладців, а військова взаємодопомога розширювалася не лише на оборонні війни, а й на наступальні акції поза межами держави. Науковці наголошували, що Городельська унія

формувала більш «вільний» зв'язок між обома державами, ніж Віленсько-Радомський акт. Однак вона ж заклала основи для більш тісної співпраці та взаємозалежності між литовським і польським суспільствами через зрівняння у правах та обов'язках аристократів з обох країн.

Важливі спостереження Г. Мосціцькі та Я. Цинарські зробили щодо зовнішньополітичного аспекту Городельської унії. Історики вказували, що загроза з боку Московського князівства змушувала литовських можновладців шукати більш тісного союзу з Польщею та очікувати допомоги від неї. Однак українська й білоруська аристократії, яких не допускали до тих же привілеїв, що й католиків, і відчувала пониження свого статусу, тепер почала виявляти тяжіння до Москви (Mościcki, 1936, s. 152).

Фелікс Конечні (Feliks Konieczny) характеризував Городельську унію як «перше велике діяння польської справедливості» і вбачав у ній цілеспрямовану політику польських еліт на цивілізаційний поступ Литви. Дослідник вважав, що політичними елітами було «обдумано прискорити вільну організацію литовського суспільства через надання польського шляхетства певній кількості значніших литовських родів» (Konieczny, 1903, s. 84). Це було здійснено через «нібито усиновлення, визнанням синами та братами» 47 литовських родів представниками стількох ж польських сімей. У таких твердженнях чітко виявлялися ідеї цивілізаційної теорії Ф. Конечного, у якій він глорифікував польський народ та його культурні риси, тоді як багато інших народів, зокрема східних сусідів поляків, розглядав як цивілізаційно відсталі носії багатьох варварських ознак. Так у цьому випадку боярським і князівським родам Литовсько-Руської держави він відмовляв у шляхетському походженні, вбачаючи справжніх аристократів лише в поляках. У текстах досліджень литовську та руську еліти він називав «старшиною» чи «боярами», натомість поняття «шляхта» використовував тільки до литовських аристократів, що прийняли католицизм, отримали польські герби та були «усиновлені» польським дворянством. Згідно з його поглядами, все населення Великого князівства Литовського, зокрема й усі аристократи, були лише рабами верховного правителя і тільки поширення польських суспільно-політичних традицій принесло їм свободу. Так, як стверджував історик, Городельською унією польські можновладці почали втілювати свій довготривалий план цивілізаторської місії на теренах Великого князівства Литовського в ім'я «любви та братерства», яке з цього часу стає провідним гаслом польського політичного курсу. Одним із головних елементів цього великого задуму було «встановлення підвалин державності на громадянському суспільстві» через надання литовським елітам «права впливати на хід публічних справ» (Konieczny, 1903, s. 84). У підсумку, як вважав історик, 1413 р. утвердилися взяті на себе польським народом 1385 р. зобов'язання проводити у Сході Європи «нову, до того незнану ... християнську політику» (Konieczny, 1903, s. 84). Щодо вилучення з надання доступу до нових політичних прав і посад, сформованих актом Городельської унії, руської аристократії Великого князівства Литовського Ф. Конечний пояснював їх належністю до «схизми». Вчений вважав, що виправити цю ситуацію мала церковна унія, впровадити яку планував Вітовт.

Актом нобілітації литовського боярства, тобто піднесення до рівня аристократії, бачив Городельський акт Владіслав Семковіч (Władysław Semkowicz). Учений, покликаючись на пізнішу згадку польського хроніста Яна Длугоша, вважав, що литовські бояри до 1413 р. шляхетства не знали. Як додатковий доказ своєї тези він наводив твердження про відкритість литовської аристократії для прийому нових осіб із нижчих

станів та відсутність у них офіційних документів-привілеїв за західноєвропейським зразком (Semkowicz, 1914, s. 418–419). Так учений заперечував аристократичність усіх шляхетних родів на підставі відсутності в них знаків підтвердження своєї благородності поширених серед народів, які дотримувалися латинських культурних зразків і символів. Саме в наданні для аристократів Великого князівства Литовського гербів західноєвропейського зразка, замість тих, якими вони користувалися давніше (які вчений вважав лише «знаками печатей»), В. Семковіч бачив їх піднесення до рівня європейського дворянства, якого вони, на його думку, не посідали.

Протилежну позицію в цьому питанні займав О. Халецькі. На його думку, «городельська адопція не була нобілітацією, тому що не кожна шляхта мусіла бути організована в гербові роди, як польська» (Halecki, 1919, s. 260). Так він вказував на те, що відмінні традиції існування аристократії в різних народів не применшують їхнього суспільного значення. Історик відійшов від принципу ідеалізації західноєвропейського середньовічного станового устрою як єдиноможливого. Додатково науковець зазначав, що литовські бояри здобували весь комплекс прав еліти, рівний із польським лицарством, не через їх усиновлення, а через надання їм монарших привілеїв. Що ж до геральдичної сторони Городельського акта, О. Халецькі стверджував, що литовські можновладці, які не отримали гербів від поляків, творили собі їх із давніших власних знаків печатей. Такі «ставали шляхетськими гербами, власними та рівнозначними до польських» (Halecki, 1919, s. 260). Так в «усиновленні» й наданні гербів дослідник бачив лише один із «засобів, що були покликани уподібнити литовський шляхетський устрій до польського» (Halecki, 1919, s. 260).

Як продуманий і розрахований на багато років (а то й століття) вперед проєкт цивілізаційної асиміляції народів Великого князівства Литовського розглядав Городельську унію С. Смолька. Крім асиміляції політичного устрою Литви згідно з польськими зразками, через поширення на її території воеводської та каштелянської адміністрації, «найдієвішим методом асиміляції» вчений називав прийняття литовських можновладців до гербів польської шляхти, яке він називає «гербовим братанням». Попри всі складності цього процесу, що проходив через багато сторінок взаємних конфліктів, литовська шляхта, на думку науковця, таки перетворилася на європейське лицарство, оформлене за польським зразком. Однак історик зазначив, що подібне «усиновлення» інших родів до грона польської шляхти все ж не було для них новинкою, але незвичайним для тогочасної практики був «факт такого масового прийняття, що простягалось на усю верхівку іншого народу» (Historia polityczna Polski, 1922, s. 486). Крім символічного підняття статусу аристократів Великого князівства Литовського через надання гербів, В. Смолька акцентував на «першому на законодавчому рівні визнанні їх права до участі в керуванні державою на сеймах, які скликав король, і то на спільних для Польщі та Литви» (Historia polityczna Polski, 1922, s. 486). Саме такі зібрання шляхти дослідник бачив інструментом, що був покликаний чувати над утриманням унії.

Пункти про «збратання та зрівняння литовських бояр із польським лицарством» О. Бальзер вважав другорядними щодо основи Городельської унії, яку він вбачав у «конституційному визнанні державної окремішності Литви» (Balzer, 1913, s. 22). У ньому вчений бачив один із засобів, з допомогою яких «внутрішнє життя литовців мало бути перетворене під польську моду» (Balzer, 1913, s. 22). Через «адопцію» литовських боярських родів до гербів польської шляхти вони отримували право вільного розпорядження та передачі у спадок земельних маєтків, право вільно видавати своїх дочок

та інших жінок із родини заміж (що до того проводилося за згодою великого князя), право участі у великокнязівській раді й «люблінсько-парчевському парламенті» та право вибирати великого князя.

Вивчаючи процес надання гербів литовським боярським родам через їх «усиновлення» польськими шляхетськими родами, В. Семковіч дійшов висновку, що цей процес розпочався задовго до укладення Городельського акта. Вчений доводив, що йому передував тривалий процес переговорів між польським і литовським монархами, вибір Вітовтом аристократів, яких він хотів залучити до цього, та отримання згоди від польських дворян. Доказ цього він віднаходив у самому оригіналі унійного документа, до якого були підвішені печатки литовських бояр уже з польськими гербами. Так історик показав, що на момент остаточного укладення литовськими можновладцями вже користувалися запозиченими гербами (Semkowicz, 1914, s. 399).

У баченні В. Семковіча Городельська унія з її «братанням польської та литовської шляхти» мала на меті зміцнення впливів Польщі на населення Великого князівства Литовського. Вчений вважав, що через гербові «усиновлення» формувалися міцні родові зв'язки між польськими й литовськими аристократичними сім'ями, які не лише створювали міжособистісні вузи, а й давали змогу полякам «здійснювати дієвий вплив на культурно та політично молодше литовське суспільство» (Semkowicz, 1914, s. 440). Також він припускав, що поєднання родів дасть можливість сформувати з них чинник, «котрий міг протистояти сепаратистським устремлінням великого князя» (Semkowicz, 1914, s. 440).

В оцінках О. Халецькі «усиновлення» литовських аристократичних родів польськими мало велике суспільно-політичне значення, тому що ця подія «припала на період найбільшого політичного значення родової організації шляхти в Польщі» (Halecki, 1919, s. 215). У родових зв'язках і солідарності, що в такий спосіб постали між польською та литовською елітами, історик вбачав вагомий елемент зміцнення унії на випадок можливого послаблення династичного чиннику чи якихось інших суб'єктивних у діях правителів Польщі або Литви. Однак для справжньої дієвості родових чинників необхідним було піднесення суспільно-політичної значимості литовського боярства у Великому князівстві. Саме це, на думку науковця, було досягнуто через запровадження практики польсько-литовських шляхетських з'їздів, які стали зародком парламентаризму в їхній спільній державі. Надання литовській аристократії гербів та її «усиновлення» польською шляхтою О. Халецькі розглядав у контексті їхньої участі в управлінні державою та спільних з'їздах. При цьому вчений зазначав, що литовці, згідно з актом 1413 р., усе ж зберігали своє підпорядковане щодо Польщі та її монарха становище. Це передбачалося шляхом зобов'язань у вірності та послушності не лише перед великим князем, а й сучасним і майбутніми королями Польщі. Однак при цьому здійснювалося «зближення» литовського боярства до польського лицарства через ці геральдичні акти та надання нових привілеїв (Halecki, 1919, s. 212).

Дослідник історії церковного життя Едвард Ліковскі (Edward Likowski) вважав, що особливості привілею, виданого шляхті при укладенні Городельської унії, були обумовлені релігійними мотивами. Вчений вважав, що Ягайло, надаючи права лише литовській католицькій аристократії, «думав, що не одна руська родина, щоб не втратити доступу до привілеїв, покине православ'я та поєднається із Латинською церквою» (Likowski, 1907, s. 15). Він вважав, що так король хотів реалізувати свої плани релігійного поєднання населення Польсько-Литовської держави після поразки його

контактів із Константинопольським патріархом, якого закликав укласти унію з Римом. Так пункти, які забороняли православним доступ до шляхетських привілеїв, дослідник називав спробами «привабити русинів до католицизму шляхом державного законодавства» (Likowski, 1907, s. 15) .

Подібно й О. Бальзер пояснював вилучення з доступу до привілеїв православної аристократії цілеспрямованим далекосяжним планом творців Городельської унії. Вчений вважав, що весь акт 1413 р. був спрямований на поширення західноєвропейської культури на населення Великого князівства Литовського. Так, як думав історик, не приймаючи православних до гербів і прав, якими були наділені католики, їх заохочували перейти в католицьку віру. Адже «ідея братання та зрівняння могла бути застосована лише до тих, хто цілісність своїх життєвих відносин помістив у прийнятті західним світом рамки, котрі піддалися дії чинників, що творили ці стосунки за західним зразком» (Balzer, 1913, s. 20). Саме в Католицькій Церкві історик бачив «скарбницю та виразник елементів західної цивілізації», до якої повинні були прилучитися всі мешканці об'єднаної Польсько-Литовської держави.

Важливе зауваження щодо постанов Городельської унії О. Бальзера стосувалося пунктів, які регулювали становище Католицької Церкви у Великому князівстві Литовському. Вчений наголосив, що лише цим унійним актом католицька церковна організація Литви була зрівняна у правах із польською, тобто отримала ті ж вольності, привілеї та імунітети в суспільно-правових відносинах. Саме тому історик називав Городельську унію «*magna charta libertatum* литовського костюлу» (Balzer, 1913, s. 17).

У баченні В. Собєські (Wacław Sobieski) Городельська унія була наслідком «крові, пролитої на грюнвальдських полях; крові поляків та литовців, що міцно зв'язала обидва народи» (Sobieski, 1938, s. 51). Саме це братерство зброї литовських і польських лицарів вимагало нового юридичного об'єднання обох народів уже на іншому рівні – спільнот та конкретних осіб. На його думку, сам документ ґрунтувався на ідеях і гаслах «любові», які мали тут значення юридичних основ. Саме «під гаслом любові було втягнуто литовців у коло Польської шляхти» (Sobieski, 1938, s. 51). Дослідник наголошував, що текст унійного договору починався твердженням, що «любов творить закони, керує державами, править містами» (Sobieski, 1938, s. 51). Вчений вказував, що унійний акт 1413 р. «здійснювався під гаслом братерської єдності» і виявився в «усиновленні» польськими аристократичними родами литовських, надаючи їм свої герби. Крім цього, як зазначав історик, на корінних литовських землях запроваджувалися «польські воеводства, установи, вирішено проводити спільні з'їзди, контактувати під час виборів монархів» (Sobieski, 1938, s. 51). Усі ж подальші зовнішньополітичні виклики, що постали перед Польсько-Литовською державою в наступні роки й вилилися в різні збройні конфлікти, В. Собєські схарактеризував як «боротьбу за ідеї» любові та братерства.

Подібно розглядав Городельську унію і Болєслав Лімановські (Bolesław Limanowski). Унійний процес він бачив, цитуючи документ 1413 р., як єдиний спосіб забезпечити польський та литовський народи від тевтонської агресії й зазіхань інших сусідів. Основне значення акта вчений бачив у наданні литовській шляхті як цивільних, так і політичних прав. При цьому наголошував, що все це відбувалося в пориві любові та братерського єднання (Limanowski, 1916, s. 23).

Для польської історичної науки проблема унії між Королівством Польським та Великим князівством Литовським була чи не наріжною в усій історіографічній конструкції. Адже з нею як вчені, так і загал польського народу пов'язував перехід державності

на новий якісний рівень – перетворення в регіонального лідера й одну з найбільших держав Європи. Унія визначила нові геополітичні вектори розвитку польського народу, окреслила його політичні ідеї і, як вважали мислителі, заклала підвалини своєрідної «місії» поляків серед інших народів. І якщо двома основними опорами цієї історичної конструкції були Кревська та Люблінська унії, що започаткували та завершили унійний процес, то Горodelська розглядалася як подія, що доповнила, виправила недоліки та задала нового ідейного спрямування цьому процесу на його складних та ще ненадійних початках. Таким для істориків, зокрема, був факт надання литовській аристократії гербів і низки привілеїв польської шляхти. Дослідники оцінювали цю подію як перехід унійного єднання на новий щабель, забезпечений ціннісним чинником: від звичайного династичного об'єднання, здійсненого волею лише монархів, до справжнього «братання» народів, що поєднувалися вже спільними становими та навіть родовими вузами. Водночас учені багато уваги приділяли й юридичній стороні політичної суті Горodelської унії, зокрема окресленню в її документах форм об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського. Дискусії, що так остаточно й не були вирішені, розгоралися довкола оцінок нового зв'язку як інкорпорації чи навпаки як повернення фактично незалежного статусу Литовсько-Руської держави.

REFERENCES

- Balzer, O. (1913). *Unia Horodelska*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności (in Polish).
- Bardach, J. (1969). Krewo i Lublin. Z problemów Unii Polsko-Litewskiej. *Kwartalnik Historyczny*, 76/3, 584–619 (in Polish).
- Bobryński, M. (1927). *Dzieje Polski w zarysie*. Warszawa: Nakładem Gebethnera i Wolffa (in Polish).
- Chodyncki, K. (1930). Przegląd badań nad dziejami Litwy w ostatnim dziesięcioleciu (1920–1930). *Kwartalnik Historyczny*, 49, 273–300 (in Polish).
- Frost, R. (2018). *Oksfordzka historia Unii Polsko-Litewskiej. Powstanie i rozwój 1385–1569*. Poznań: Rebia (in Polish).
- Halecki, O. (1919). *Dzieje Unii Jagiellońskiej* (T. 1: W wiekach średnich). Kraków: Akademia Umiejętności (in Polish).
- Zakrzewski, S. i in. (oprac.). (1920). *Historia polityczna Polski* (Cz. 1: Wieki średnie). Warszawa: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności. Skład Główny Księgarni Gebethner i Wolff (in Polish).
- Kolankowski, L. (1936). *Polska Jagiellonów. Dzieje polityczne*. Lwów: Skład główny w księgarni Gubrynowicz i syn (in Polish).
- Koneczny, F. (1903). *Dzieje Polski za Jagiellonów*. Kraków: Nakładem Krak. Towarzystwa oświaty ludowej (in Polish).
- Korzon, T. (1918). *Historia Polski*. Kijów: Wydawnictwo Rady Okręgowej (in Polish).
- Kowalska-Urbankowa, Z. (1987). Unia Polski i Litwy w latach 1385–1413 w najnowszej historiografii polskiej. *Analecta Cracoviensia*, 19, 207–221 (in Polish).
- Kutrzeba, S. (1917). *Historia ustroju Polski w zarysie* (T. 1: Korona). Lwów: Nakładem księgarni polskiej Bernarda Połonieckiego (in Polish).
- Lewicki, A. (1884). *Zarys historyi Polski i krajów ruskich z nią połączonych*. Kraków: Nakładem autora (in Polish).

Likowski, E. (1907). *Unia Brzeska (r. 1596)*. Warszawa: Skład główny Gebethnera i Wolffa (in Polish).

Limanowski, B. (1916). *Dzieje Litwy*. Warszawa: Towarzystwo wydawnicze w Warszawie (in Polish).

Mościcki, H., Cynarski, J., Sokolnicki, M. (1936). *Historia Powszechna*. Warszawa: Kultura i Wiedza (in Polish).

Semkowicz, W. (1914). Braterstwo szlachty polskiej i bojarstwa litewskiego w Unii Horodelskiej 1413 roku. *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*. Warszawa: Nakładem Gebethnera i Wolffa, 393–446 (in Polish).

Smolka, S. (1903). *Unia Litwy z Koroną*. Kraków: Spółka Wydawnicza Polska.

Sobieski, W. (1923). *Dzieje Polski* (T. 1: Do roku 1696). Warszawa: Wydawnictwo Zorza (in Polish).

Zakrzewski, S. (1936). *Zagadnienia historyczne, 2*. Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (in Polish).

Yurii MYTSAVKA

Postgraduate Student of the Department of History of Ukraine and Law

I. Franko State Pedagogical University of Drohobych

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0585-4182>

e-mail: yurii-mytsavka@gmail.com

THE HORODLO UNION OF 1413 IN POLISH HISTORIOGRAPHY OF THE END OF THE XIX – FIRST HALF OF THE XX CENTURY

The article analyses the peculiarities of depicting the process of concluding the Union Treaty between the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania in Gorodlo in 1413 and its consequences. The article highlights the search of scholars for the reasons that prompted the Polish and Lithuanian sides to renew the alliance agreements between the two states in the late nineteenth century and until 1939. The author examines the researchers' assessments of foreign and domestic political circumstances that shaped the peculiarities of the approaches to the union of the political elites of both states. The role of the Polish scholars was determined, of Polish scholars to the factors of the war against the Teutonic Order in 1410 and the Battle of Grunwald. The author examines historians' definitions of the essence of the new terms of the Union Treaty. The role of Polish scholars in these processes is determined, by the role of the rulers of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania in these processes. Duchy of Lithuania in these processes. In particular, the personality of King Władysław Jagiełło was historians assessed him as a rather weak politician who made significant concessions for the rulers and at the behest of Prince Witold. But the Lithuanian ruler himself was assessed as a capable and subtle politician.

The legal essence of the treaty was a matter of debate for scholars as to the fate of the Grand Duchy of Lithuania itself. The article examines the arguments of historians in favour of the statements about the incorporation of the Lithuanian-Ruthenian state into the Kingdom of Poland, the equal association of both organisms or the actual preservation of Lithuania's independence in the union with Poland. The features of scholars' approaches to the problem of granting the Lithuanian nobility Polish coats of arms and privileges to the Lithuanian nobility. Attention is drawn to the accents of Polish historians and their interpretations of

these events, which created the basis for the mythologising and glorification of the Act of Horodlo. The article shows the interpretations and attempts of Polish researchers to justify the lack of extension of privileges to the Orthodox Ruthenian aristocracy. The peculiarities of assessments of the consequences of the Union of Horodlo for the entire subsequent union process between the political organisms and peoples of both states.

Keywords: Polish-Lithuanian Union, Union of Gorodlo, Polish historiography, Kingdom of Poland, Grand Duchy of Lithuania, incorporation, union treaty, privileges.